

12.09.2023

Група №24

Урок №3

Тема уроку: Метафора, метонімія, їхня роль у мовленні

Мета уроку: спираючись на здобуті учнями знання з теорії літератури, пояснити роль та значення вказаних виражальних засобів у публіцистичному мовленні; формувати вміння визначати їх у текстах та доречно вживати; розвивати логічне та образне мислення, усне й писемне мовлення, збагачувати та уточнювати словниковий запас школярів.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення теми та мети уроку. Мотивація навчання.

II. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

* Бесіда.

1) Що є предметом вивчення риторики?

2) Чому риторику вважають водночас і наукою, і мистецтвом?

3) У чому полягає мистецтво оратора?

4) Що спричинило необхідність відновити національні риторичні традиції?

5) Що означає — відновити статус риторики як навчальної дисципліни? Як це можна зробити практично?

6) Що вам відомо про такі художні засоби, як порівняння, метафора, протиставлення (антитеза)?

7) Яка роль цих засобів у художньому мовленні? Чи є доречним, на вашу думку, їх вживання у мовленні публіцистичному? Свою думку обґрунтуйте.

III. Вивчення нового матеріалу.

* Пояснення вчителя.

Між окремими думками, уявленнями, почуттями людини існує взаємозв'язок: одні з них спричиняються іншими. Такий взаємозв'язок називається **асоціаціями**. Майже кожне слово викликає в нашій уяві певний образ, картину, Вміло використовуючи асоціації, оратор може висловити думку яскраво, образно, викликаючи у слухачів потрібні уявлення та настрої.

У зв'язку з використанням асоціацій виникло поняття про так звану словесну наочність. У процесі виголошення промови в оратора виникають так звані картини внутрішнього зору, які він намагається передати слухачам.

Таку словесну наочність, образність мовлення створюють **тропи**. В основу тропів покладено вживання слів у переносному, образному значенні. До найширше вживаних тропів належать епітети, порівняння, метафори, алегорія, гіпербола, іронія та ін.

Застосовуючи *порівняння*, промовець пояснює слухачам щось їм невідоме, звертаючись до їхнього досвіду, порівнюючи нове для них з уже їм відомим. *Порівняння* увиразнюють мовлення, концентрують увагу слухачів на найхарактернішому й найбільш важливому, збуджують їх уяву, активізують пам'ять. Порівняння допомагають промовцеві виявити власне ставлення до предмета обговорення. Напр.: Франкова поезія, ніби хміль, хвилює і збуджує національні сили і, ніби іскра, підпалює почуття національної свідомості (С. Петлюра).

Найчастіше *порівняння* висловлюються за допомогою слів ніби, наче, мов, немов, як. Напр.: Мов свіже молоко — роса (Б.І. Антонич). Мов саркома стоїть Чорнобиль коло серденька України (С. Пушик). Згоріли дві душі, як два метеорити (І. Лобовик). Я, наче куфайку, скидаючи втому, бува, переплутаю дійсність і сон (І. Гнатюк).

Буває, що ці слова випускаються, напр.: Книги — морська глибина... (І. Франко). Поезія — свобода серця (І. Світличний). Доля і час — сіамські близнята (В. Базилевський). Зорі — на тарілці хмар розсипана кутя. Місяць — на ялинці неба золотий горіх (Б. І. Антонич).

Крім того, *порівняння* може бути висловлене іменником в орудному відмінку. Напр.: Гадюкою тече Раставиця (І. Нечуй-Левицький). Сірим струмком пролилася гадюка (Б. Олійник). У ставок упав місяць олімпійським факелом (М. Самійленко).

Порівняння можуть висловлюватися не у прямій формі, а у формі заперечення. Напр.: А творчість, друже,— не дівочі буси (С. Пушик). Думка — не мигавка — блискавиця (М. Самійленко). Доля — не прокляття і не милість Бога, доля — ми самі у високосний час (І. Світличний).

Вживане оратором *порівняння* обов'язково має бути доречним, яскравим, образним. Ось приклад використання порівняння в церковній проповіді:

Чисте серце — це наше багатство, наша слава, наша краса. Із чим можна порівняти чисте серце? Із палаючим вогнем. Як очищається у вогні золото, як звільняється від іржі метал, нею вкритий, так у чистому серці згорають гріховні спокуси. Буває, брудна зіпсована душа перероджується, від одного лише спілкування з носієм чистого серця, стаючи на путь християнського життя¹.

Приклад використання порівняння в судовій промові видатного адвоката А. Коні:

Фальшиві асигнації схожі на казковий клубок змії. Кинув хтось його в одному місці — порозповзалися зміючки увсібіч. Одна заповзе до кишені селянина, що повернувся з базару, повитягавши звідти останні трудові копійки, друга відрахує гроші, призначені на купівлю рекрутської квитанції, змусивши юнака піти до війська, третя вирве 10 карбованців з останніх 13-ти, зароблених молодю й гарною швачкою, викинутою на вулиці чужого й сповненого звабами міста — ми маємо простежити шлях кожної такої зміючки, інакше не зможемо звинуватити тих, хто їх розпустив...

У промові порівняння може бути використане як доказ певної тези. Видатний адвокат Ф. Плевако, доводячи, що повстання кількох десятків селян відбулося стихійно, без попередньої змови, висловився так:

Ви не припускаєте такої незвичайної солідарності, такої дивовижної згуртованості без попередньої змови? Увійдіть до дитячої кімнати, де у звичний час забули нагодувати дітей - - ви почуєте одночасний крик та плач із кількох колисок. Чи була тут попередня змова? Увійдіть до звіринцю за кілька хвилин до годівлі звірів — ви побачите рух у кожній клітці, почуєте з різних кінців дике ревище. Хто спричинив таку згуртованість? Голод викликав її, і голод спричинив одночасну непокору поліції з боку цих селян.

Засіб, що нагадує розгорнуте порівняння, коли характеристику одних явищ замінюють описом інших, подібних, зрозуміліших читачеві, називається аналогією².

Аналогією є євангельська «Притча про блудного сина»: як земний батько любить і прощає свого сина, так і Отець Небесний любить і прощає заблудлих Своїх дітей.

У повісті І. Франка «Борислав сміється» для характеристики настрою робітників у переддень страйку подано картину з життя бджіл у вулику перед їхньою розправою з неробами-трутнями.

Головна мета аналогії — ілюстративна. Особливо важливе значення аналогія має в агітаційних промовах.

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* Прочитати.

Вказати *порівняння*, пояснити їхню роль у реченнях.

Світанки, мов яйця пташині, кволі, спроквола-сині, що випали з гнізд і щебечуть, і крильцями тріпотять (В. Стус). Повітря синє і густе, вологе, наче сіль в солонці. Червоним деревом росте на обрії крислате сонце (В. Мороз). Осіння ніч, густа, як чорна кров, залляла землю (М. Рильський). Північ чорна, наче вугіль (Б.І. Антонич). І, немов НЛО, душа на хмарину сідає, небога, і в небо вростає, як в землю зело (П. Осадчук). Чаруються, як я, землею лелека, ластівка, лілея (О. Ющенко). Як від скрипки Страдиварі, звуку ниточка навскіс. Хитрий слід якоїсь тварі заманив мене у ліс (М. Година). Чорні стовбури тополь чорніли проти вогню, ніби викувані з заліза (І. Нечуй-Левицький). Стоять тополі, чорні, як монахи. Руїна. Пустка. І земля — як плаха (І. Лобовик). Калюжа, мов розчавлений павук, сліпила шлях і заступала кроки (В. Стус).

Мов капелюх, квітчастий дах, і дім мальований, як скриня. Стоповерхові кам'яниці сплять, немов потомлені звірята... У рудому сяйві ліхтарів дощу краплини, мов пісок крилатий. Над лугом хмари кучеряві, як вівці, що пасе їх місяць. Мов зонд у рану, розпач грузне в наші душі. (Із творів Б.І. Антонича)

Слово із зібганим початком подібне до людини з розплющеною головою. Слово з недоговореним закінченням нагадує людину з ампутованими ногами. Коли в декого слова зливаються в одну безформну масу, я пригадую мух, що потрапили в мед, мені уявляється осіння мжичка, коли все зливається в тумані. (За К. Станіславським)

V. Активізація опорних знань.

* Прочитати.

Пояснити суть терміна *метафора*, при потребі звернувшись до словника.

Дуже часто ми вживаємо метафори навіть непомітно для себе. Адже вони такі дохідливі й зрозумілі!

Ми вживаємо як звичні метафори (здоровий глузд вимагає, суворе покарання), так і нові, несподівані. Вдала метафора викликає у слухачів захоплення.

Часом досвідчені люди повчають молодих: говоріть якомога простіше! Це не зовсім правильно. Говорити просто мало, тому що недосить, щоб слухачі промову лише зрозуміли. На шляху досягнення кінцевої мети оратора лежить три завдання: зачарувати, довести, переконати. Цій меті й слугує вживання метафор.

Відчуваючи наближення старості, Цицерон висловився так: «Мої промови починають сивіти». Шукайте таких метафор... (За П. Пороховщikovим)

VI. Вивчення нового матеріалу.

* Пояснення вчителя

Метафора — одна з форм образного мислення, вислів, в якому ознаки одного предмета чи дії переносяться на інший за подібністю³, напр.: Рече та стогне Дніпр широкий (Т. Шевченко). Горить моє серце (Леся Українка). Сміялось небо (М. Рильський). У метафорі сутність якогось явища чи предмета розкривається за схожістю чи контрастністю з іншими явищами чи предметами.

Метафоричних висловів чимало в живому мовленні (сідає сонце, йде час; відстає годинник; гірський, хребет; підосва гори), проте вони, виконуючи лише комунікативну роль, не збуджують уявлень про подібність: образність їх стерлася, вторинне значення слів сприймається як основне і постійне. Виділяють загально-мовні метафори (совість спить, море пшениці) та метафори авторські — вони створені митцями і не входять до загальнонародної мови. В ораторських промовах і художньому мовленні метафора сприймається активно і виконує естетичну функцію, збуджуючи уяву та надаючи сприйманню емоційного забарвлення.

Розрізняють метафори прості, побудовані на зближенні предметів чи явищ за певною ознакою. Напр.: Шовковий шум нив (М. Коцюбинський). Трапляються метафори розгорнуті, побудовані на різноманітних асоціаціях між предметами і явищами. Напр.: Посіяли гайдамаки в Україні жито... (Т. Шевченко).

Кожна, метафора є, по суті, скороченим порівнянням. Проте у порівнянні на схожість вказується прямо, у метафорі — опосередковано. Ось як відмінність між метафорою та порівнянням пояснював Аристотель: «Коли поет говорить про Ахілла: «Він кинувся, як лев», це порівняння. Коли він говорить про Ахілла «кинувся левом», це метафора: обидва — Ахілл і лев — наділені хоробрістю, неопосередковано поет назвав Ахілла левом».

Обставини часу й місця є у метафорі неприпустимими. Метафора — лаконічна й образна формула. У мовленні метафора звучить природніше, ніж порівняння. Метафора, як правило, є більш стислою.

Одним із видів метафори є *усоблення*, або *персоніфікація*. Це образний вислів, в якому ознаки живої істоти або людини переносяться на неживий предмет. Напр.: Дивувалась зима (І. Франко). Персоніфікація активізує й збагачує уяву, збуджує емоції.

Видом метафори є *алегорія* — образне інакомовлення, втілення в конкретному образі абстрактного поняття чи думки. Алегоричне інакомовлення зустрічається в різних жанрах літератури: байках, притчах, казках. Алегоричний зміст мають назви художніх творів — «Каменярі» І. Франка, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного.

Вживаючи у виступі метафори, слід остерігатися мовних штампів, тобто часто вживаних виразів (взяти на озброєння, розгорнути широким фронтом). Вплив метафори на слухача залежить від її новизни й свіжості. «Метафора має бути ясною, приємною і чарувати новизною», — зауважував Аристотель.

VII. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* Прочитати.

Вказати метафори, зокрема, такий їх різновид, як усоблення; обґрунтувати доречність кожної з них. Пояснити, чим метафора відрізняється від порівняння.

Надворі ревла сердита буря, стугоніла в стіни, стрибала по оселі, вила в димарі, гуркотіла у вікна (Панас Мирний). І музику, немов природи плач, крутила на причілку завірюха (О. Кугай). Сліпучо усміхнулася гроза (Л. Костенко). По склу ковзнули пальчики дощу (Л. Коваль). Дощі витанцьовували мокрий джаз (Л. Весела).

Живи і благоденствуй, мово! Твої слова — мої дива: оцєс — сяє світанково, в цім — призабуте ожива, а третє — спіле, мов жнива... (О. Матійко). Нехай же слово, слово золоте печалиться, сміється — І цвіте! Нехай же осіняє нас крилато не слава — слово. Отче. Слово злато (Р. Лубківський). Слова стираються об камінь холодних душ, байдужих душ... (О. Матушек). Пелюстками сяє слово, і вже квітка пишна, багряниста, сонцєброва, з його серця вийшла (О. Ющенко). Тріпнуться слова, мов бджоли на дощі, вривається розмова, ледве розпочата, спалахують думки й ховаються мерщій... (Б.-І. Антонич). І вигасли слова, як вогнища в коші. Не вигасла, бува, та іскра у душі? (М. Самійленко). Душа горить, і серце мов співає, за згуком згук хвилюється, дзвенить (В. Грінченко). Копай всередині себе криницю для тієї води, яка зросить і твою оселю, і сусідську (Г. Сковорода). Я копаю криницю в собі, аж до крові докопуюсь так, як і предки, що поклонялися волі... (І. Семененко).

✳ Прочитати.

Визначити поєднані в кожному з речень художні засоби (порівняння, метафори тощо).

Піднявся день, мов олень з кручі, ніч відпливла, мов корабель. Крилатий вітер і пахучий, мов дзенькіт сріблених шабел. У малій кімнаті стіни, наче руки, тримають полохливу тишу в жмені. (В. І. Антонич)

Малі, спокійні, тихі — живемо, байдужі, до всього, що довкола; порипує оздоблене ярмо, і фиркає ліниво серце кволе. Ми знову душу аж на три замки: мовчи, чудна, хіба науки мало? Все грубше й грубше округ неї сало, все далі й далі пам'яті зірки. (Н. Поклад)

✳ Вказати вжиті у поданій фразі художні засоби.

Розкрити зміст фрази. Скласти й записати висловлювання, взявши подану фразу за початок. Вжити кілька порівнянь і метафор.

А. сосни гудуть під вітрами — метафори суму і драми... (П. Біба).

VIII. Вивчення нового матеріалу.

✳ Пояснення вчителя.

Протиставлення (антитеза) — підкреслення протилежного в житті для більшої виразності зображуваного. Напр.: Не ридать, а здобувати, хоч синам, як не собі, кращу долю в боротьбі (І. Франко).

Часто антитези створюються за допомогою антонімів. Напр.: У тій хатині, у раю я бачив пекло... (Т. Шевченко). А в безмірі космічнім нерозмежовано злились земля із небом, день із ніччю, безодній низ, розверзла вись (І. Світличний).

Основою експресії вислову в антитезі є контрастність явищ, ознак.

IX. Виконання вправ на закріплення вивченого.

✳ Прочитати.

Вказати протиставлення, пояснити його роль.

Христос, не знаю, може, де і є, зате в очах рябіє од Пілатів. Все менше рук, що вміють сіять хліб, все більше рук, що тягнуть все у пельку. Ненавидить простота простоту. Тримай від себе хама за версту. Колись були Орфеї, а тепер

корифеї. А як же він став корифеєм, як не був Орфеєм? Сам Орфей не був корифей. Він навіть не бував у спілці. Сидів собі і грав на сопілці. (З творів Л. Костенко)

* Пригадати й записати п'ять назв художніх творів, заснованих на принципі антитези.

Для довідок.

«Правда і кривда» М. Стельмаха; «Сталь і ніжність» П. Тичини; «Стилет і стилос» Є. Маланюка; «Любов і ненависть» Д. Павличка; «Мир хатам, війна палацам» Ю. Смолича.

* Прочитати.

Вказати в реченнях *протиставлення*, пояснити роль вживання цього засобу.

Прикрившись від будня плакатами й тезами, усе ж обдивімось навкіл: чи можемо бути високі в поезії, коли ми в житті низькі? (Н. Поклад). Не розрізняю задрість чорну й білу: це монумент, під ним — надій могила; є радість за можливості людські, є підлість, що струїла власні сили (Г. Латник). Минуле є — хоча й без вороття... Зате майбутнє — як високе небо! Люблю життя за те, що це — життя,— і іншого мені ніяк не треба! (Н. Супруненко). У житті завжди і сили, і снаги у вірних друзів я знайду щомиті. І добре, що існують вороги — бо як могли б ми друзів оцінити? (О. Матушек).

Х. Активізація опорних знань.

* Попереджувальний диктант.

Пояснити значення виділеного слова, при потребі скориставшись словником.

Парадокс: голова порожня, а в неї нічого не лізе! (В. Плювако). На спаді літ над складнощами світу філософ битись, врешті, притомивсь. І, вивівши парадоксальну мисль, зітхнув: «А чи було б цікаво жити, аби з усього вилуцати смисл?» (В. Олійник).

Словник.

Парадокс — думка, що разюче розходиться з усталеними поглядами, суперечить здоровому глуздові, хоч насправді може й не бути хибною, правильно відображаючи певні факти.

XI. Вивчення нового матеріалу.

✳ Пояснення вчителя.

Парадокс — одна з форм протиставлення або контрасту. Термін походить від грецького *paradoxon* — несподіваний, дивовижний, той, що суперечить здоровому глузду. У логіці — це міркування, у процесі доведення якого створюються умови для одночасного доказу його істинності і його хибності, причому доведення істинності висловлювання веде до визнання його хибності, і навпаки. Ось приклад, відомий ще з античності:

Якийсь чоловік говорить: «Я завжди кажу неправду». Якщо цей чоловік справді є брехуном, то висловлена ним думка є істинною, але звідси випливає, що брехун не бреше, а тому не є брехуном. Отже, висловлювання «Я завжди кажу неправду» хибне. Але це означає, що цей чоловік і цього разу сказав неправду, а тому є брехуном. Отже, висловлювання «Я завжди кажу неправду» істинне.

Парадокс — це думка, словесно оформлена як суперечливе, не відповідне звичайній думці висловлювання, твердження, що розходиться з усталеними поглядами, а в дійсності може мати глибокий смисл. Наприклад: Боягуз вмирає безліч раз, тоді як звитяжець — тільки раз (В. Шекспір). Посол — це порядна людина, послана за кордон брехати в інтересах батьківщини (Г. Воттон). У риториці та в художній літературі парадокс вживається як засіб, що відіграє певну функцію: він може бути засобом сатиричного, викривального зображення або ж увиразнювати абсурдність певного явища. Найчастіше формулюється у вигляді афоризму, близького до народного прислів'я (Поспішай повільно. Чим гірше, тим краще), каламбуру (Хоч ти йди в ліс по дрова, а я буду вдома, хоч я буду вдома, а ти йди в ліс по дрова. Воно б дуже добре, та нікуди не годиться. Що там говорить, як нема про що балакати. Нема хліба — їж пироги. Ми родичі: ваші собаки їли, а наші на ваших через тин гавкали).

XII. Виконання вправ на закріплення вивченого,

* Прочитати.

Пояснити, чи можна висловлені тут думки вважати парадоксальними. Свою думку обґрунтувати;

Лише та людина чогось варта, яку не можна купити. Мало грошей лише в того, в кого вони є. Виживаючи — вмирають. Беззаконність породжується законами. І найбрудніші гроші — відмиті. З чим у нас нема проблем, то це з проблемами. У кожного плюса є свої мінуси. Футбол з гри мільйонів перетворився на гру мільйонерів. За життя треба стояти на смерть. Неважливо, скільки поет жив, важливо — скільки він буде жити. Від постійного щастя хто завгодно стане нещасним. Маленьке щастя анітрохи не менше за велике. Мати власну думку добре, а от тримати її при собі — ще краще. (О. Перлюк)

Працювати нікому: всі зайняті пошуками роботи. Людині доводиться часто миритися з тим, з чим вона все життя воює. Життя таке коротке, що поки всіх розкусиш — зуби повипадають, Вони служать вітчизні на задніх лапах — передніми вчепилися їй у горло. (Ф. Боднар)

* Диктант із коментуванням.

Був собі відважний лицар, нам його згадать до речі: він робив походи довгі від порогу і до печі (Леся Українка). Я дуже сміливий; я не боюсь нікого слабого; за правду битися готов я до загину з-за тину (В. Самійленко). Він українець — це запевне, бо хвалить сало й галушки, та ще вишиванії дома бере він на ніч сорочки. І хоч накази часто пише, щоб брали в шори мужиків, але ж він каже: «Україну люблю я так, як і любив» (Б. Грінченко). Ти, брате, любиш Русь, як дім, воли, корови,— я ж не люблю її з надмірної любові (І. Франко). У Люксембурзі або десь в Монако, мабуть, немає мислячих інако. Бо де бувають мислячі інако? Мабуть, лиш там, де мислять всі однако (Л. Костенко).

Хто говорить, що в нас свобода слова, хай спробує сказати, що її нема! Нічого, що в голові ані звивини, зате — одностудець! Є у вині істина: протверезієш — зрозумієш, що пити не можна (О. Перлюк). Увійти в становище пропонують лише тоді, коли воно стає безвихідним (Д. Перлін). З характеристики: «Мухи не скривдять, але зробить з неї слона» (Л. Сухоруков). Коли ти кажеш, що усі крадуть, дзеркала з тебе не спускають очі. Коли ти кажеш, що всі люди п'ють, бокал принохатись до тебе хоче. Коли ти кажеш, що і брешуть всі, тебе і стіни

не воліють слухать. Усі? То й ти! Ти — ні? Тоді - не всі... Ти сам від себе затуляєш вуха (В. Василяшко).

XIII. Підведення підсумків уроку.

XIV. Домашнє завдання.

Скласти план тексту виступу на тему «Яким я уявляю собі лідера». Підготуватися до виступу, передбачивши використання таких виражальних засобів, як порівняння, метафора, протиставлення, парадокс.

Фото виконаних завдань надсилати мені на електронну пошту

tanita.yar2018@gmail.com

У темі листа вкажіть ваше прізвище, номер групи та № уроку.